

FORNA DAGARS JUL I BJURÅKER.¹

Av

LOUISE HAGBERG.

När man ute på landsbygden forskar efter gångna tiders seder och bruk och därvid ibland annat börjar att tala om julen och dess firande, då lysa alltid de gamlas ansikten upp vid blotta tanken på hur roligt man hade vid juletid i deras barndoms- och ungdomsdagar. Ty så roligt som då kan man aldrig få numera försäkra de enstämigt; nu för tiden är det aldrig någon riktig jul, för det är så mycket som man nu saknar som förr var kännetecknen på att det var helg, och det är så trist och underligt att sakna det, tycka de. Och visst är att julen förr i världen, och i synnerhet ute på landet, hade en vida större betydelse än vad nu är fallet i vår jäktande tid. Men bråda och ansträngande voro de veckor som föregick julen och många och skiftande de göromål som dessförinnan måste vara undan-gjorda; allting fanns inte då som nu att köpa färdiggjort, och allt skulle vara i ordning i god tid, så att julen även blev en riktig helg och en verklig vilotid, då alla arbeten, vilka ej voro absolut nödvändiga, fingo vila. Stökigt och brådiskande var det alltså och i all synnerhet »da'n före aftan».

¹ Följande skildring grundar sig på muntliga meddelanden från i socknen (byarna Avholm, Björsarvet, Brännås, Fagerfall, Kyrkbyn, Lia, Norrdala, Stråsjö och Svedjebo) boende eller födda personer i 50—90 års åldern. Det är ju sålunda givet, att samtliga här beskrivna seder ej förekommit alldeles lika i alla byar eller ens alla gårdar inom samma by. — Ett särskilt tack för lämnade värdefulla uppgifter frambäres till fru Anna Lindgren, Rimbo prästgård.

Den första känningen av julens annalkande hade bjuråkersbon redan på sensommaren eller hösten, då »julhalmen» skulle skördas. Ända tills för omkring en tjugu år sedan kvarlevde på enstaka ställen i Bjuråker den gamla vackra seden att breda stugans golv med halm, eller i de byar, där man hade tillgång därtill, med vass, som höll sig längre och såg prydligare ut, men »julhalm» hette det i alla fall. Vassen eller blistern skars av när det frusit, och togs i stora kärvar som när man tar säd, och lades därpå i gott förvar, så att den var fin och vacker när julen kom. Där långhalm begagnades, togos särskilda kärvar undan vid skördetiden. »Men nu är halmen borta» klagas det, och så kan man — beledsagat av en suck — få höra det drastiska tillägget, »nu är det bara lortmattor i stället».

Åtskilliga veckor före jul var det att börja och taga itu med de mångskiftande hushållsförberedelserna. Det skulle lutas fisk, kokas brännvin och bryggas juldriicka, slaktas, stöpas ljus, bakas och så vidare. Hemmet skulle för en lång tid framåt förses med såväl mat som dryck och lyse.

Det första man då fick tänka på var fisken, som skulle blötas eller läggas i vatten, där den sedan fick ligga i en åtta dagars tid, varefter den lades ned i aska och kalk. Vanligen togs därtill gråsej som köptes i Hudiksvall.

Till de viktigaste göromålen hörde brännvinskokningen och julöls- eller juldriicksbrygden, som brukade äga rum ett par tre veckor före jul. Förr i tiden kokades det brännvin i nästan varje gård, och även ganska långt efter det husbehovsbränningen blivit förbjuden höll man mångenstädes på därmed i smyg. Ännu så sent som år 1905 anhölls i en av byarna en hel familj för brännvinsbränning, som bedrevs i ladugården. Det var ej små kvantiteter som behövdes, då de skulle ha brännvin »varenda rykande dag», och då bland annat även ett visst mått brännvin ingick i drängars och pigors lön. En dräng skulle till jul ha 2 och en piga 1 kanna. Ofta hände det, att dessa sedan omsatte brännvinet i penningar och sålde det till andra, varvid de kunde få ej mindre än 50 öre jumfrun.

I varenda ladugård — där man förr alltid hade en öppen spis —

fanns det vanligen en brännvinsapparat, men sedan husbehovsbränningen år 1855 blivit förbjuden, tordes man ej mera gå öppet till väga, utan då stängdes ladugården helt försiktigt, man fick ju ta sig i akt för länsman, som kunde komma helt oförhappandes. Men se, då var det ett nöje för barnen att springa omkring och skrämma gummorna. »Nej, du får inte komma in», lät det då, »för jag håller på att koka drecka i snorbotjen».¹

Brännvinet skulle ha ett visst gradtal, och det första brännvinet, som var mycket starkt kallades »förstdroppar». En gång, så berättas det, voro några herrar däruppe och jagade i närheten av en avlägsen by och bland dem själva överståthållaren. Under jaktens strapatser hade så en av jägarne fått skoskav och ville bota det med brännvin. »Har ni något brännvin?» frågade de en gumma. »Nej, brännvin har jag inte, men förstdroppar det kan ni få», svarade gumman utan en tanke på att hon på så sätt røjde, att hon hade kokat brännvin hemma, oaktat att husbehovsbränningens dagar då voro förbi.

Fastän brännvin ju var den vanligaste drycken — även kvinnor togo en tår av julbrännvinet, som söps med sked — så fanns det likvisst hem, där det ej alls förekom. De hade för övrigt ett alldeles särskilt sätt däruppe att ta bort smaken för brännvin redan hos små barn. De togo och hällde dem fulla både utan och innan, och därav blevo barnen, påstås det, så skrämda, att de sedermera aldrig ville smaka brännvin.

Förutom brännvin skulle det alltid vara gott hemkokt rostat juldricka, av vilket det vanligen bryggdes två sorter till jul i ett par stora tunnor, till sommarölet däremot tre. Bjuråkersbon, som är i besittning av en livligt spelande fantasi, har särskilt lätt för att »dikta ord», och i en gård, där brännvin ej brukade förekomma men däremot starkt gott dricka, hade drängarna döpt de olika sorterna till »Rummeldus», »Busbas» och »Passlagom».

När juldrickat, som bereddes av hemmalt, skulle bryggas, gällde det att vara tidigt uppe, redan kl. två, tre på morgonen för att

¹ »Snorbotjen» eller »snorbocken», skämtsam benämning på brännvinsapparaten.

börja och hetta drickat. Maltet, som beretts av råg eller korn — helst råg, men det fick väl mången gång bli båda delarna, om det ej räckte till — lades i vatten och rördes om med en stor träspade och fick så stå vid sakta eld och svälla och sötna; det skulle komma nära kokning men fick ej koka. När det svällt ut ordentligt, östes några skopor av »mältan» i rostkaret, som under tiden gjorts i ordning, och så slogs hett vatten på så pass mycket som beräknades för en pannmur, beroende på hur mycket dricka man ville ha. Rostkaret — ofta en fotbunke — hade i botten en öppning så stor som mynningen på ett dricksglas. Över denna lades ett kors av fin råghalm, och däröver ett lager av halm, och så vred man ihop en mängd ringar eller kransar av halm och lade dem överst; »mältan» skulle ha högt att rinna igenom, så att drickat blev klart. Det silades så igenom halmen ned i en stor kopparkittel eller kar, som stod under rostkaret och undan för undan tömdes i pannmuren, där det fick koka en god stund, d. v. s. det rostade ej själva vörten, den kokades till efterdricka eller sämre dricka. För att ge god smak kokades humle och blandades i. När drickat hade kokat, slogs det upp, och då det var nästan kallt, »sommarljunt», lades jästen i, och så snart det jäst ut, fylldes det på tunnor.

Sedan dricksvarorna gjorts i ordning, tog man itu med slakten någon vecka före jul, men bestyren därmed voro icke så omständliga som på andra håll, där det skulle vara en mängd olika slags korvmat. Men slaktas skulle det vanligtvis, för så vitt ej höstförrådet räckte till, och framför allt julgrisen, vidare en kalv för julsteken och så ofta ett nöt, vanligen var det någon gammal ko som fick släppa till livet. Fastän befolkningen i allmänhet ej var så vidare angelägen om färskt, så förtärde de likvisst redan samma dag av det nyslaktade, och de som hjälpte till skulle ha sina vissa stycken. Även grannarna fingo med, barnen sändes omkring till vänner och bekanta med stycken av julgrisen, och då togs det gärna av ryggen för att visa hur fet den var. Det var inte utan att man tyckte om att skryta litet med vad huset förmådde. Det var sålunda inte något ovanligt, att fläskskinkor och fårbogor kunde få hänga i vist-huset, tills de blevo fullkomligt öätbara, ju mera kött och fläsk som

hängde där, och ju längre det hängde, desto hederligare var det; det bevisade husets välmåga, och för att fläskskinkorna skulle kunna hänga ihop, kunde det till slut hända, att man sydde ihop dem. Ordentligt torkade och saltade hängdes de upp i »hebbret», och samma fläsk, som det ätits av vid ett bröllop, kunde det sedan bjudas på en 19 à 20 år senare, när dottern i sin ordning firade bröllop. Man kan ju tänka sig, att fläsket då i hög grad förändrat såväl färg som smak, men smaken var pikant påstås det, och man kan ännu få höra personer, vilka riktigt säga sig längta efter soppa på dylikt fläsk. — En del korvmat bereddes, såsom blodkorv, vartill våmskinnet användes, och vidare så kallad »skrapkorv», till vilken man tog fläsk och hjärtslaget. Vid beredningen av press-sylta packades fläsket hårt ned i en grov lingarnspåse. Levern saltades ned och ävenså blodet saltades och gömdes, det kunde bli alldeles torrt och förvaras i flera månader för att sedan begagnas till palt.

När slakten väl var över, fanns det rik tillgång på talg, som man ju hade god användning för vid den stundande ljusstöpningen. Vid denna brukade även männen hjälpa till. Talgen skulle packas i stora träkar, och det var deras göra. Sedan detta var gjort, försiggick stöpningen i en stor tråkärna, vanligtvis en gammal smörkärna, i vilken först hett vatten och så den skirade talgen slagits. När som talgen flöt upp, var det att doppa ljusvekar — vartill efsingar av bomullsgarn togos och vilka trätts upp på stickor — ned i den smälta talgen och så undan för undan sätta dem på ställningen. Förutom vanliga talgljus gjordes även särskilda grenljus, vilka då det skulle beräknas en gren för varje familjemedlem ofta vart till riktiga »julluskronor». Man tog en björkkvist och gjorde en ring utav, på denna trädde så många veckor upp som man ville ha grenar, varefter de togos ihop och snoddes om nedtill, och det blev stammen. Så höll man i ringen och doppade ned den; efter första doppningen försökte man böja grenarna, så att de rundade sig litet utåt och till sist doppade man ljuset nedåt för att få det litet fylligare. När det var färdigt, klipptes ringen av som hållit kronan samman. Ljusstöpningen skulle helst företagas vid kall väderlek, för ljusen skulle genast efter de stöpts sättas ut och kylas av. Stöpningen var ett

strävsamt arbete för kvinnorna, och julljuskronorna voro naturligtvis vida besvärligare än de övriga ljusen, men det var likvisst en glädje, när de skulle till därmed, ty det var en förkänning av julen. I en familj med åtta barn sade modern en jul: »begär inte så många grenar barn», men barnen bådo för sina julljus, och modern hade inte hjärta att neka dem det.

Så god ost, som det än i dag göres däruppe i Bjuråker, lär det inte finnas maken till. Mest var det färskost, som gjordes i krusiga korgar av rottågor, förfärdigade av kringvandrande lappar och »lapperskor». Söt mjölk på en 10 kannor kokades ihop, tills den blev

gul och tjock, varpå ostämnet lades i, och så fick den sakta koka, tills mjölken och vasslan skildes och osten sjönk till botten, då den upptogs och packades ned i ostkorgar.



Fig. 1. Ostkorg. Diam. 0,28 m.
Tillh. fru Anna Lindgren, Rimbo.

Ett par dagar före jul vidtog julbaket, och var det i en stor bondgård, så var det inte små förråd som behövdes. Tunnbrödet skulle vara särskilt fint bakat, för det var ju egentligen kuvertet på bordet, där det skulle ligga för var och en; det bakades ojäst

och osyrat av kornmjöl, tunt som papper och minst en meter i tvärmått. För övrigt bakades bullar i olika storlekar allt efter som familjemedlemmarna voro; de stora skulle ha stora och de små små bullar. De stora runda »smorbullarna» bakades av rågmjöl, »hemråg», men även av sämmanmalet och med tillsats av »styppte» av vassla, i vilken messmör upplösts, så att degen vart nästan brun; det kokades upp och slogs på mjölet alldeles hett. När degen flitigt brukats och fullkomligt svalnat, lades jästen i. Den, som var hederlig och ville ha bullarna stora, tog till ganska ordentligt. Det viktigaste brödet var »julkorset» eller »korsbullen», som bakades av samma slags deg. Hur den bakningen gick till kan en gumma däruppiifrån tala om:

»Nu har jag en degbit här, så tullrar jag på den, tills den blir så lång som jag vill ha den. Två slika tullras lika långa, se'n tar jag den ena ändan på den som ligger uppå och så börjar jag att lura ihop, tills jag når dit till korset. Där stannar jag, så tar jag den andra och tredje och fjärde och gör likaså, då blir det som kringliga rutor. Alla de där rutorna skola nå korset. Mitt i korset blir det en kula och små tappar på sidorna.

Så skall det jäsa upp och in i en bakugn att gräddas. Men så ta'r en ut det en gång och slickar på litet dricka först och så sätter en in det igen, och då får det vara inne ett tag, och så ta'r en ut det och då det svalnat skall en stryka på litet sirap och då var det färdigt.»

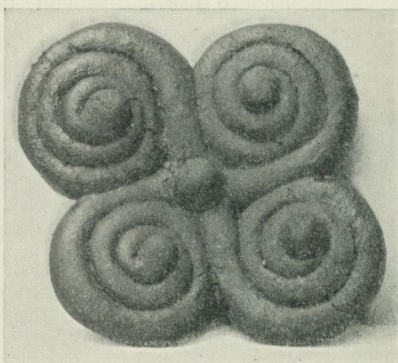


Fig. 2. Julkors. Nord. M. 122 406.
Tvärmått 0,17 m. Bakat av Anna
Bengtsson i Lia.

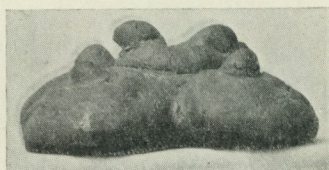
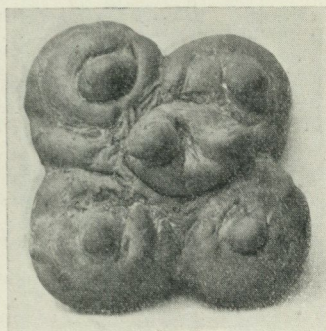


Fig. 3 a och b. Julkors. Nord. M. 22 481. Tvärmått 0,186. H. 0,063 m.
Bakat av fru Brita Larsson i Fagerfall.

Skulle korset vara riktigt fint, gjordes en fågelfigur av deg, än kallad tupp och än höna, och sattes mitt på korset.

Med bakningen voro alla julbestyr, som krävde längre tid och behövde göras undan i förväg, färdiga, och blev julöl, julbulle och

fisk bra, då var det också jul, tyckte man. Vad som sedan återstod var att göra riktigt »julfint.» Inte var det »allestans» på landet, som man i forna tider tänkte på något sådant som att skura golvet, men i Bjuråker höll man även för en 40 å 50 år sedan noga på att golvet skulle vara vitt, i många hem skurades det var vecka och i regel dagen före julafton. Men skurningen gick inte till där som nedåt landet utan »med kvast och fot», d. v. s. man slog en skopa vatten över golvet och strödde på sand, och så steg man med foten på en kvast utan skaft och gnodde till dess golvet blev fint; sedan sköljdes det återigen med varmt vatten, varefter vattnet sopades av och golvet torkades. Något sådant som att lägga sig ned på golvet och gno det med såpa och borste var man ej van vid däruppe.

När julaftonen så äntligen kom, återstod emellertid ännu mycket att göra, och det gällde att vara tidigt uppe för att hinna med allt; nog fick man i allmänhet vara på benen redan kl. 2 på morgonen. Gubbarna hade då brått att komma ut och hugga ved. Det skulle ju fraktas in så mycket, att man ej behövde gå efter någon ved under juldagarna, liksom det även skulle bäras in vatten och matvaror från källaren, så att det sedan bara var att ta utav. Halm skulle man också ha för hela helgen, och se'n vedhuggningen var över och gubbarna varit inne och fått sig mat, hördes i den tidiga morgontimman slagorna vitt omkring i byn. Man brukade nämligen annars tröska för dagsbehov det som behövde användas i ladugården.

När gubbarna kommo ut, var det naturligtvis alldeles mörkt, och för att se satte de då sticklyse i därför enkomma lysjärn som sutto på stänger. Flera sådana sattes högt upp, så att de lyste över hela vedbacken, och så gjordes dessutom en präktig brasa upp på en tjock vedkabbe. Det lyste så fint i den kulna morgonen med eld och brasa på varenda spånbacke utefter hela byn, och må tro att gubbarna hade det riktigt trevligt där. Var det en stor by med många gårdar, var det minsann riktigt grant. På denna vedhuggning i den tidiga morgontimman har befolkningen helt märkvärdiga benämningar, såsom skjuls- eller sjulsmässotta, sjusmässotta, skjuss-

eller schussmässotta, skjortmässotta, ja till ock med skjussmes-skjorta.¹

I ljusningen skulle arbetet vara färdigt, men som gubbarna nog behövde något att värma sig med, gingo de allt emellanåt in och fingo sig en sup och litet tilltugg, så att det kunde bli flera frukostar av, innan vid niotiden en stadig frukost med fläsk och blodkorv serverades. Och om dessa påhälsningar gjordes allt för tätt, så kunde det väl hända, att det innan kvällen vardt överända med somliga.

Att få veden in i stugan fingo oftast barnen draga försorg om, och därvid lades den till och med under ugnssängen, för att det skulle finnas rikliga förråd. Men veden i »vevrån», mellan spismuren och väggen, den måste läggas särskilt fint, den skulle ligga så fint, som om det vore sågat, därmed var det mycket noga. Det var förtjusande, tyckte de små, att få vara med och hjälpa till med att dra in veden, och de sprungo där helt ivriga klädda i skinnpälsar och varma hundskinnshandskar med »bundna vantar» i.²

Under det männen voro ute och högg på ved, hade kvinnfolken sina bestyr. Allt linet måste vara spunnet av rockhuvudet, för annars skulle det komma mask i linet. Alla som kunde få tid därtill satte sig att spinna, oftast var det äldre gummor i gården och

¹ Vedhuggningen i den tidiga timman på julaftonens morgon (eller dagen förut) har varit ett i Sverige vida spritt bruk och ovan anförda benämningar vanliga flerstädes i Norrland. En mängd olika förklaringar föreligga. Så skulle *skjulsmässotta* helt enkelt betyda att veden, som man var ute i otta för att hugga förvarades i ett skjul (Bjur.). — *Sjulsmässotta*. Sjul är ett mansnamn och förändring av det fornnordiska namnet Skule. Benämningen har troligen uppkommit därav, att någon Skule eller Sjul haft för sed att i otta på julaftonen vara ute på vedbacken och hugga ved (Medel.). Mera antagligt är, att Sjul (Sjurd) är detsamma som Sigurd. (Se Modin Härjedalens ortnamn s. 25). — *Sjussmässotta* kommer av uttrycket »sju otter före sol» (Bjur.) — Dagen före julafton har i Jämtland kallats *Sjussmässdagen*, vilken dag man sades ha lika så mycket göra som en munk som skulle ha medhunnit sju mässor. På en del håll gick julaftonen före kl. 4 e. m. under detta namn, och sades det att, då denna dag börjar, sju smeder komma samman och smida en gyllene stjärna, som blir färdig i julaftonens skymning och då börjar att skina på himmeln. Dagen heter därför *Sju-smes-dagen*. Meddel. av intend. A. Behm, Stockholm. *Skjortmässotta* torde ha folkhumorn att tacka för sin uppkomst. Julaftonen bytte man ju kläder och tog rent på sig.

² »Bundna» eller sydda vantar. Arbetet utfördes med en grov ben- eller tränål, vilket kallades att »binda» vantar.

någon av tjänstflickorna, som satte sig ned redan kl. 2 på natten för att spinna, ungmor hade vanligen så mycket annat att besörja. »Förr hade de som ackord», säges det, att de skulle ha spunnit en grannngarnshärva på 16 pasman, innan det vart ljust, och den skulle vara så fin, att den kunde dras genom en fingerring eller en sömring, ja, till och med dubbelviken påstås det, om det nu var möjligt, men hälsingespånaden är ju vida beryktad för sin finhet. Visst hade man spunnit och vävt före jul, så att det fanns fullt upp med buldan, ty inte fick man sitta och »hålla armarna lediga» inte, men nu spann man nytt, för »julstång» skulle det vara. Det var liksom fattigt på de ställen, där man inte hade »julstång», »helgstång» eller »julhärvstång» som det hette, och man lade minsann noga märke till var en sådan fanns eller ej. »Dom har julhärvstång dom me», kunde det då heta. Ju längre och ju flera stänger ju bättre; det skulle vara bra, om man hade många härvor till jul. I köket fanns vanligen ett par stadiga stänger avsedda för brödtorkning och upphängning och torkning av familjens kläder. På julaftonens morgon upptogs den ena av barnens rena linnen och den andra av de nyspunna grannngarnen. När garnet sedan såldes, var det i en bondgård i Stråsjö alltid vanligt, att det för pengarna köptes »rökverk» åt farmodern och bröstsocker åt flickorna.

Återstod så bestyren med att feja och dona inomhus, men man hade ännu tid på sig, ty julfirandet började ju först med kvällsmåltiden, fastän till dess var det likvisst ännu mycket som skulle hinnas med, bland annat skulle stugan pyntas och göras fin, och alla kärl, som sutto på väggarna, skulle skuras, så att de blänkte »som sol'n i Karlstad», och då var det så bra att ta utav dranken, som var kvar sedan julbrännvinet hade kokats, och smeta på kopparn och skura med. Det var inte litet göra att få allt blankt. Den välmående bjuråkersbonden äger än i dag förutom silver en betydande mängd kopparkärl. — I äldre tider bestod huvudbyggnaden i en bondgård i Bjuråker vanligen av tvenne stugor eller rum med kammare och förstuga emellan. »Västerstugan», som brukade prydas med målningar på väv eller papper, var helgdagsstuga och »österstugan» kök och vardagsrum. Denna stuga var försedd med fasta

»fat- och tallrikshyllor» och väggfasta skåp. På väggen vid dörren och mellandörren, d. v. s. emellan kammardörren och spisen hängdes med hålsöm och knyppel utsirade handkläden av gåsögonväv upp. Allt skulle vara nytt och fint till julen. På skåphyllan ävensom vägghyllorna sattes så alla fat och tallrikar upp, »ja, ni kan aldrig tro vad det var fint». Uppe på skåpen ställdes de skinande mässingskrukorna med locken vid sidan, i rika bondgårdar kunde det finnas ända till sju, åtta sådana stora krukor. Bakpå spisen stodo kokkärlen skurade och fina. Även i taket — det var sparrtak den tiden — hängde på sina krokar som en krans kring spisen en mängd mässings- och kopparkärl.

Men även andra prydnader än husgeråd sattes upp i taket såsom halmkronor. Dem var det vanligen flickorna som gjorde. Halmstrån skuros av i åtta lika långa bitar och så trädde tråd igenom dem, så att de bildade rombformiga figurer. En stor sådan figur med en mindre inuti skulle vara i mitten, och så hängdes en mindre i vart hörn av den stora och dessutom en över och en inunder. Inuti den stora figuren hängdes ett urbläst äggskal och till sist pryddes kronan med röda klädeslappar eller grönt ullgarn. På sina ställen hade man även en fågel av trä, »tupp» eller »duva» kallad; den hade vingar och »skulle vara något änglalikt», men det var icke endast om julen den hängde där. Ibland gjordes även »tuppen» utav halm.

Redan på morgonen dukades julbordet eller rättare sagt julborden, ty ett särskilt litet bord, »lissbordet», gjordes i ordning åt barnen. Julgran eller julklappar förekom ännu ej därute på landsbygden, utan var det julbordet, som utgjorde medelpunkten för julfirandet. En fin vit hemmavävd hellinneduk lades på detta, och på vardera bordsändan placerades en bullhög, d. v. s. hög med julbröd. Först lades ett par eller flera kakor, så en bulle, »smorbullen», som var kullrig och krusad med kam, och så överst ett julkors. Somliga lade på korset, innan de gräddade bröden, så att det fastnade vid under gräddningen. På en del håll åter bestod julhögen av två smorbullskakor, så en vetebrödsbulle, d. v. s. en halvtjock limpa av kornmjöl, vid bakningen överstruken med havremjöl och fint krusad med kam. Ibland bakades ett särskilt kors, men bara

ett helt vanligt, och lades i mjölskäppan, där det skulle ligga över helgen, framför allt under julnatten.

Mitt emellan bullhögarna låg på en svarvad och i två färger målad »smörstol» eller »smörstake» av trä »julsmöret», även »julgåsa» eller »storsmöret» kallat; det var vidare upptill än nedtill, till formen ungefär som en vanlig blomkruka. Ju större smör ju hedersammare, det kunde väga ett halvt, ja ända till ett helt pund. Ovanpå storsmöret placerades ibland ett bakat julkors och ibland grenljuset i sin stake och med uppklippt vitt papper omkring; inunder lades en papperslapp löst på till skydd för smöret.

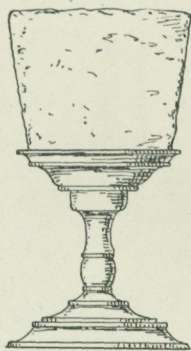


Fig. 4. »Storsmör.» Teckn.
av herr Einar Lindgren,
Stockholm.

Andra åter brukade ställa grenljuset bredvid smöret eller också på osten, som stod helt uppstjälpt på ett målat och glaserat stenfat. Julborden dukades litet olika i olika familjer. Men liksom bullhögen var julsmöret endast »skådebröd» som skulle stå där, för att det var hederligt att det fanns, men det fick inte röras under hela julen, fastän barnen mången gång ej visste, hur de skulle kunna låta julkorset vara i fred ända till helgens slut, så stor var ofta deras längtan att få smaka på härligheten. Till maten skars emellertid litet limpa upp, och särskilt smör till att äta sattes in; i större gårdar hade man alltid två smör,

förutom det stora ännu ett mindre som det äts utav. Här och var på bordet lågo små knivar med hornskaft för att taga smör med. Vidare skulle på bordet finnas en kalvstek och så naturligtvis dricka, som i vardagslag dracks ur stänka eller en stor träkanna med pip, men julaftonen togs alltid, där så fanns, silverbägaren fram. Ofta kunde genom arv flera sådana ha samlats i ett hem och alla fingo då pryda julbordet. Julbrännvinet sattes fram i de för trakten karakteristiska brännvinskålarna av silver, som fanns i nästan alla bondgårdar och hörde till fästmansgåvorna. I fattigare hem hade man runda brännvinsflaskor av grönt glas. Allt utom »skimaten», d. v. s. maten som äts med sked, skulle stå framme på bordet.

På alldeles samma sätt som det stora julbordet dukades även »lissbordet», de små hade allting som de stora, fastän i miniatyr. Små ljus, små runda bullar, ett litet julkors, ett litet smör och ett litet stop med dricka. Barnen finga dricka med sirap i, ibland kunde det dock hända, att någon ostyring till pojke smög sig till att slå brännvin i deras dricka, men en sådan upptågsmakare kunde allt vara tämligen säker om att redan på juldagen få böta för detta sitt tilltag.

Men det var ej blott inomhus för husets innevånare som det ordnades med mat, man tänkte även på småfåglarna, vilka under de



Fig. 5. Brännvinsskål. Nord. M. 54752.
H. (utan handtag) 0,115 m. Från 1790.

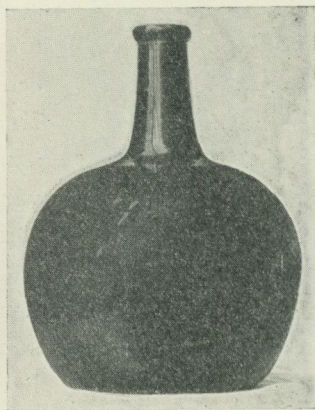


Fig. 6. Brännvinsflaska.
Nord. M. 122417. H. 0,245 m.

kalla vinterdagarna ha svårt att få sin föda, och ett eller två havreband av säden för året, sattes upp på en stör, eller, om så fanns i närheten, i en björk eller ett äppleträd. Nu för tiden ställes ofta en låda ut, som sedan får stå för jämnan. Och så kunde det väl även hända, att matmor fram på kvällen lade litet särskild mat på en tallrik, som nog ingen annan än tomten skulle hä. Ty ville man hålla sig god vän med tomten, skulle han ha utav julmaten, ett av varje. I en del gårdar hade de tomten till hjälp. Voro de goda vänner med honom, drog han till, men voro de ovänner, drog han från gården. Men något som alldeles ej fick glömmas, utan

som far nödvändigt måste göra, var att rita kors överallt, ty många voro de hemlighetsfulla makter, som under julen voro i rörelse, i all synnerhet under julnatten. För att skydda sig däremot och för att intet ont skulle kunna tränga in och ställa till skada, tog därför far en kritbit och gick till varenda dörr, som fanns i gården, och ritade ovanför densamma korsets heliga tecken. Först då kunde man känna sig lugn, och lade man därtill en sax över »fejdsörren», var man riktigt trygg för kreaturen. Kors skulle för övrigt göras,



Fig. 7. Bastu. Nord. M:s arkiv. Axel Nilsson fot.

vad man så än företog sig i det dagliga livet, det skulle vara kors i allting — ett bruk som nog lever kvar än i dag.

Först när allt julstök och fejande var över, och det var fint och prydligt i varje vrå, var det för husets folk att tänka på sig själva och gå ner i bastun och göra sig riktigt rena och fina, »bada jul», som det hette. Särskilt nödvändigt var det att tvätta håret, en sed som för övrigt hänger i än.

Där bastu ej fanns, hade man varmt vatten i en stor kittel i ladugården och så stora kar som man tvättade sig i. Först gingo

alla manliga, både gamla och unga, och badade och så kvinnfolken som sist blevo fria från sina göromål. De som så hade, bytte om kläder och togo nytt och rent på sig från topp och till tå, men den som inte hade, fick väl vara som han var. Den vackra bjuråkersdräkten, vilken än i dag ej är alldeles bortlagd, var för övrigt en dräkt som gav liv och färg åt det hela. För att det skulle bli så



Fig. 8. »Beråkrar.»

mycket större skillnad kunde barnen till och med några dagar före jul få sätta på sig det sämsta de hade, för att sedan på julaftonen få ikläda sig det nya mor gjort i ordning åt dem. »Ska' du få något i kistan, ska' du ta det sämsta du har» är ett vanligt uttryck.

När så allt husets folk rena och fina samlades inne i stugan, flammade i den öppna spisen en präktig brasa. Det var stora stycken,

ofta halvannan alns långa furor, som lagts in för att det skulle brinna och lysa riktigt bra.

Klockan sex, sju på kvällen, då allt var i ordning för julmål-tiden, tändes samtidigt julljusets alla grenar; att så skedde var av stor vikt och betydelse, ty var och en av familjen hade sin gren, och den, vars ljus först brann ut, skulle först dö, troddes det. Det



Fig. 9. »Beråkrar.»

var också med stor ängslan, som ljusen iakttogos. »Vi va' så bråda till att titta, å vi gruva oss så, så jag känner det än», kan man på tal härom få höra. »Rätta julljuset» fick dock ej brännas ned på julkvällen, ty det skulle brinna också på juldagsmorgonen liksom även nyårs- och trettondagsafton, då det tändes i kvällningen. Grenarna voro väl då åtgångna, men stammen, som var tjock, den räckte nog. Men den allra sista biten skulle gömmas, den var så

bra att ha vid sjukdomar, det skulle vara så bra för värk, om man smorde därmed, så att den voro de fasligt rädda om.

När ljuset tändts, och man så satt sig ned vid bordet, lästes en julbön eller sjöngs en psalm, och så grep man sig an med måltiden, vilken bestod av tunnbröd och smör, och så lutfisk med mjölksås över och beströdd med kryddpeppar. Fisken låg på ett stort flatt stenfat. Potatis till lutfisken begagnades ej, »pele» det var vardagsmat och förekom ej vid kalas eller bjudningar, i hemmen åts den dock till kött. Till grynvällingen, som kom efteråt, gick det



Fig. 10. Stenfat. Nord. M. 28795. Diam. 0,34 m. Märkt 1822.

mycket mjölk åt, den kokades av korngryn, hel- eller krossgryn allt efter som man hade, och den krävde ett ordentligt långkok; skulle den bli bra, fick den allt koka nästan hela dagen. När den var färdig, slogs den upp på ett litet flatare tennfat, och så ströddes kanel ovanpå. All skimat åts ur samma fat, men nog kunde det i gamla tider hända, att alla ej räknade fisken till skimat utan tog den med alla de fem. Men detta förekom nog ej på själva julafton, då det blott var familjens medlemmar, och då i allmänhet sträng disciplin och tystnad var rådande vid bordet, utan hände det väl

då när »dom va' i tagena» vid något kalas och då på »snåländan», där pojkar och drängar sutto. Voro bordsgästerna många, beräknades ett fat för sex, sju personer. Knivar och gafflar förekommo ej, lika litet som tallrikar, såsom sådana användes tunnbrödet, som hopvikt i sex delar låg utefter kanten av bordsskivan för var och en. »Skian» eller skedarna lågo i en korg, vilken bjöds omkring, eller också hängde skedkorgen vid spisen och var och en tog sig sin sked.



Fig. 11. Målade träskedar. »Kalasskedar.» L. 0,18 o. 0,2 m.
Tillh. fru Anna Lindgren, Rimbo.

Dessa voro i allmänhet av trä, och de som användes vid kalas kunde vara riktigt grant målade, men därjämte förekommo även skedar av horn. Det fanns »sockenlappar», som voro slängda dels i korggöra och dels i hornarbeten, och bondpojarna togo efter dem. När man hade ätit, »diskades», eller för att använda rent språk, slickade var och en av sin sked eller strök av den mot kläderna, varefter den

fick vandra tillbaka till det gemensamma förvaringsrummet. Man behövde dock ej riskera att nästa gång få en annans, då varje sked var försedd med bomärke och ägarens initialer.

Efter slutad måltid läste husfadern någon passande julberättelse ur bibeln, varefter en julpsalm sjöngs, och var någon av familjens medlemmar musikalisk, så blev det ackompanjemang därtill på psalmodikon, men i brist på dylikt instrument kunde man reda sig med några strängar uppspända i taket, vilka man fick att ljuda genom

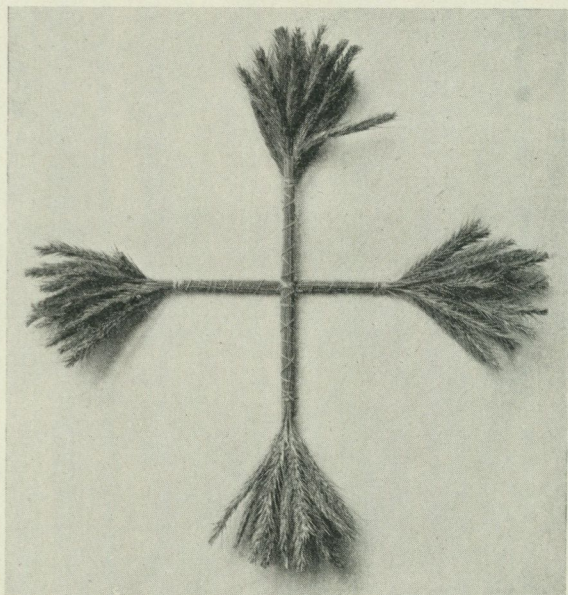


Fig. 12. Julkors av halm. Nord. M. 122 412 h. o. br. omkring 0,42 m.
Förfärdigat av fru Brita Elfving i Lia.

att slå på dem med en käpp. Att vid ett sådant tillfälle spela fiol ansågs ogudaktigt.

Riktig jul blev det dock först, när julhalmen bars in och breddes ut på golvet, vilken efterlängtade stund vanligen ägde rum efter kvällsmåltiden, på sina håll dock även före densamma. Av det som var regelt togs en kvast och gjordes ett kors utav och lades under julbordet, det kunde dock hända att flera kors gjordes, som lades även under de andra borden.

Vad i synnerhet barnen längtade efter den julhalmen, och vilken glädje det blev, när den bars in! Det var så vackert och högtidligt, och den var så fin och vacker, när den bestod utav vass. »Det var så ljuvligt, när vi fick in halmen på golvet, så det kan ingen utgrunda.» Alla bredde dock ej ut halmen på julaftonen, utan skedde det i en del gårdar först på juldagsmorgonen, alltid var det någon

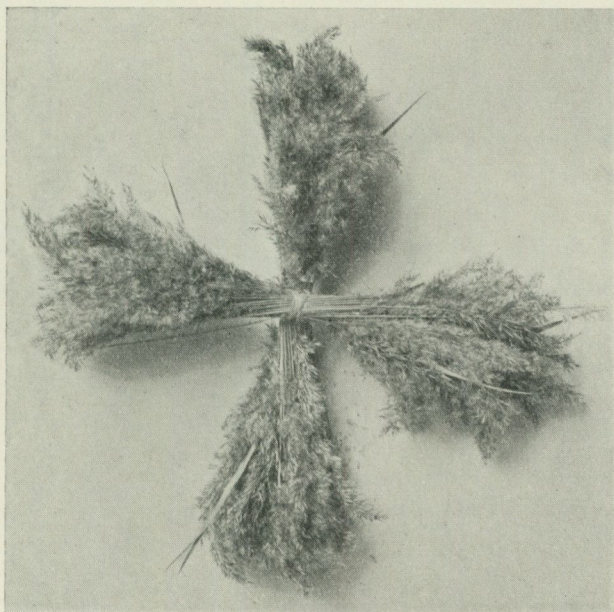


Fig. 13. Julkors av vass. Nord. M. 122 407. Förfärdigat av f. hemmansägaren Anders Hedberg i Avholm. H. o. br. 0,656 m.

hemma som kunde breda ut den, så att den låg i ordning, när de övriga kommo hem från julottan.

Men innan man julaftonen gick till vila, var det en viktig sak, vilken ej fick glömmas, nämligen att ställa silverskålen fylld med brännvin — i senare tid med vatten — och med skeden i under bordet, där den skulle stå under natten, för att man genom den följande morgon skulle kunna utforska den blivande årsväxten. Det var många medel som funnos, genom vilka man kunde få förebud om det kommande och skåda in i framtiden, flera av dem kunde väl an-

vändas även vid andra tillfällen, men särskilt vid jul hade de större styrka.

Julaftonen brukade man så bland annat gå med sticklyse till något vatten, helst en källa som rann mot norr — detta hade sig ju svårare vintertid — och så sticka lyset ned i vattnet, då man i detta skulle få se bilden av sin tillkommande. Men för att lyckas häri, fick man under hela dagen varken tala, äta eller dricka utan vara alldeles fastande och blott tänka på det man ämnade företaga sig. En julafton lågo två pojkar på skogen tillsammans med en dräng, de lågo i en kolarkoja hela julaftonen och varken talade eller åto. På kvällen gingo de hem och togo ett stickbloss och gingo så och lyste i ett kar med vatten. Den ene av dem såg då en jänta, vilken hade gjort sig helgdagsklädd och satt och kammade sig. Han var i en by långt bort på skogen och hon vid kyrkan, så att de hade aldrig träffats, men nu tog han reda på henne och tog henne till hustru. — Så tog den andre pojken sticklyset, och när som han stack ned det, såg han ett kvinnfolk ifrån Delsbo. Men han tyckte väl, att hon såg stygg ut, för han svor till och körde sticklyset ned i vattnet. Först tyckte han nog, att det var konstigt, att han skulle ha en delsboska, men han tog henne till hustru i alla fall. Det var ju inte vanligt, att man gifte sig med en utsocknes, möjligen då med en norrboska, men även det ansågs som något konstigt.

En annan gosse, som hade gått till en kvarnränna för att se käringämnet sitt, gick det på samma sätt, han tyckte väl inte heller att hans tillkommande såg så vidare välbildad ut, ty han körde sticklyset rakt i ansiktet på henne. Så mötte han henne sedan i Falun, och då hade hon ros i ansiktet efter sticklyset. »Du ska bli min käring du», sade han. Ja, det var »livat» med detsamma det, och så tog han henne med sig hem, och så gifte de sig.

Kom så den heliga julnatten. Då skulle allt vara tyst och stilla, och då fick man inte vara ute och färdas. Då fick inte heller dörren låsas för att inte Frälsaren eller Jesusbarnet skulle stängas ute, och maten skulle stå framme på julbordet liksom under hela helgen

för att vara tillreds, när Frälsaren kom dit och åt, ty julnatten gästar han i varje hem.

Julnatten skulle alla ligga under samma tak. Vintertid hade man förr i en bondgård blott ett enda varmt rum, nämligen stugan, där husbondfolket hade sina sängplatser, de yngre familjemedlemmarna och tjänstfolket lågo hela vintern igenom i oeldade rum, men julnatten ansågs det inte riktigt, om ej alla lågo under samma tak, och därför bäddades det åt dem på golvet inne i stugan. Även alla husdjur skulle julnatten vara inomhus, intet enda fick vistas ute. Men ungdomarna, vilka inte voro vana vid den varma stugluften, blevo ofta illamående av värmen och oset. Se, det dugde inte »att brasa åt skatorna», värmen fick inte släppas ut, varför det ej var ovanligt, att en blå låga ännu kunde vara kvar bland glöden, när spjället stängdes. Ofta var det någon gammal gubbe, som hade herraväldet i huset, vilken envisades med att stänga för tidigt, och ingen vågade då motsäga honom, de gamla voro ej så »undansatta» förr utan hade mycken respekt med sig. Men de gamla visste även att uppskatta, att de yngre rättade sig efter dem, och bakom den ofta stränga och stela ytan, kunde mycken känslighet och ömhet dölja sig. En julafton hade en gång i en bondgård, där gamle farfar förde ett strängt regemente, ett par flickor blivit så illamående av oset han ställt till, att de varit nära att svimma och därför dragit sig undan. Om en stund kom emellertid farfarsgubben efter dem bärande i handen en fin gammal silverskål. »Här har jag något åt er stintor», sade han, »det här ska ni få för att ni aldrig gjort mig emot».

Julnattens vila blev ej lång, det gällde att vara tidigt uppe följande morgon, ofta redan kl. 1, ty julottan började kl. 5, varefter högmässan vidtog kl. 6, och många var det som hade ett par mil, ja nära på tre att åka för att komma till kyrkan. Från somliga byar var vägen så lång, att någon färd till kyrkan blott sällan kunde komma i fråga, utan där hade man på sön- och helgdagar »bönvarv», det vill säga man turade om att hålla bön och läsa. Till julottan gick man man ur huse, det var blott några gamla och de, vilka hade små barn att se efter, som blevo hemma.

Den, som först kom upp om morgonen, tände julljuset och gick fram och satte det under julbordet och såg noga efter, om där fanns något sädeskorn på golvet. Gjorde det så, och det var kärnfriskt — vanligen var det korn eller havre — då var det ett tecken till god skörd, men var det slätt och svagt, då blev det kommande året dåligt. Det är ett prov som håller streck, ty det har försökts och prövats många gånger, så att man vet, att det är alldeles säkert. Låg det något rågkorn på korset, var även det ett gott tecken och bådade ett gott skördeår.

Gällde det att ta varsel av silverskålen, som julnatten stått under bordet, så var det första bonden gjorde, när han stigit upp om juldagsmorgonen, att tyst ta skålen och sätta den på bordet. Under natten hade pärlor eller knuttror gått upp i brädden. Ju flera knuttror ju bättre. Hade de gått jämt upp runt hela skålen, så bådade det ett gott och fruktbärande år för hela landet. Fanns det däremot knuttror eller bläddror blott på södra sidan, blev det gott år endast i södra delen av landet, liksom på norra i norra delen, och var det inga bläddror alls, betydde det ett dåligt år. Men råkade man till att glömma skålen, till dess alla i huset hunnit komma upp, då förlorade spådomen sin kraft. Att den annars var tillförlitlig har det givits många bevis på.

Men »sellskålen» användes även till annat på morgonen. Kreaturen skulle ju ha med av jultrakteringen för såvitt ej detta skett redan på julkvällen. I synnerhet hästarna skulle om julen ha bättre foder än vanligt. I skålen slogs litet dricka, litet brännvin och så litet av vart slag av maten på julaftonen, åtminstone i brödväg; några »rimpor» utav allt gavs både åt kräk och hästar, och så sker än i dag på sina håll. Skeden, som hörde till skålen, skulle följa med till ladugården, och med den tog man ur skålen och hällde i ämbaret åt vart enda djur som fanns där. Visserligen var det i en del gårdar den vanan, att korna inte skulle ha något vått från julaftonen och till juldagen om kvällen, då det började att bli mörkt, och det var för att de skulle gå bra hem om sommaren, men jultrakteringen som de fingo smaka på, det var ju så litet, att det inte räknades, det var den vanliga ransonen som de ej fingo. Man hade dessutom

bakat särskilda kors utav sämre deg, vanlig limpdeg, ett åt kreaturen och ett åt hästar och får. Dessa kors bestodo utav två på varandra lagda längder och voro släta och rätt grovt och klumpigt bakade. Jullyset skulle de även ha del utav, alla djuren skulle se julljuset som stod på bordet, därför tog mor det om juldagsmorgonen och gick ut i feiset och lyste med. I en gård var det en gång ett kvinnfolk, som brukade gå till feiset tre gånger var julnatt, och så sade hon därvid: »Det är julnatt nu, mina kossor. Åt sommaren ska ni äta den lunna¹ fläcken och spara den snoa».²

Men folket självt skulle också ha mat, innan det bar i väg till julottan, de skulle ha dricka och brännvin och bullar och ibland även av föregående kvälls julgröt eller grynvälling. Och så togo de väl med sig en bit bulle att ha och tugga på, om de sedan skulle bli hungriga.

De, som hade lång väg till kyrkan, foro med bloss eller sticklys, och så lyste det så grant med ljus i fönstren längs hela vägen i varenda gård man for förbi, ty det hörde till, att det då skulle sättas ljus i alla fönster, om man så kunde två. Och hästarnas klockor pinglade så muntert under vägen, de voro ett tecken till glädje, ty hade det varit dödsfall i en familj, om än så långt som för ett eller två år tillbaka, så begagnades inga klockor; de kunde bli rent av tröstlösa de gamla, ifall några tanklösa ungdomar ändock hade prytt hästarna med klockor. Ända fram till kyrkan hade de bloss, var vägen lång, så hade de två för att kunna byta om. Till blossen hade man tagit några av torrakrarna som huggits under skjulsmässottan. Stora tallar och furor i skogen torka, när de få stå länge, så att barken faller av, och de bli alldeles torra, ehuru veden inuti är fet. Denna torrved lämpade sig ypperligt till lyse, och till blossen späntades långa stickor, varav man tog en bunt och gjorde så hankor av en grankvist och fäste om.

Vid framkomsten till kyrkan stuckos blossen ned i snödrivorna på varje sida om kyrkallén, där de sedan fingo stå och brinna. En väg skottades upp, och så sattes blossen på vardera sidan, de kunde

¹ I lunna uttalas u med en dragning åt ö, = ludna d. v. s. bevuxna.

² d. v. s. bar mark.

sträcka sig ganska långt ifrån kyrkan nedåt landsvägen. Många voro ju utbrända vid framkomsten, men då tändes nya och stuckos ned. I gamla tider var en stor mängd med bloss sålunda ned-satta i snön, och man kan tänka sig, vilken ståtlig och vacker anblick det var, när man då nalkades kyrkan. Redan i början av 1870-talet synes emellertid denna vackra gamla sed totalt ha försvunnit, personer, vilka då bodde invid kyrkan, kunna ej erinra sig den.



Fig. 14. Bjuråkersflicka i kyrkdräkt.

Till själva kyrkans upplysning hade även alla bidragit, ty strax före jul, dagen före eller så omkring, hade byordnings- eller sexmannen varit omkring i gårdarna och tagit upp ett julljus till kyrkan. Oeldad och kall var dock kyrkan så att det förslog.

Vid framkomsten begav man sig emellertid inte genast direkt in i kyrkan, det var allt en liten omklädsel dessförinnan; inte kunde man sitta och åka den långa vägen i högtidsstass heller, och för

dem som skulle ha mössa och stycke tog toaletten ej så liten tid. Håret, som var rakt benat, skulle vara styft och slätt och kmmas fram till ögonbrynen. För att få det styft, togo de då socker i mun och blötte upp och ströko på. De, som bodde nära kyrkbyn, togo vanligen in hos någon bekant, men annars hade vart byalag särskilda små kyrkstugor, och när de kommo om söndags- och helgdagsmorgnarna, satte de in sina hästar i stallet, som låg i under-

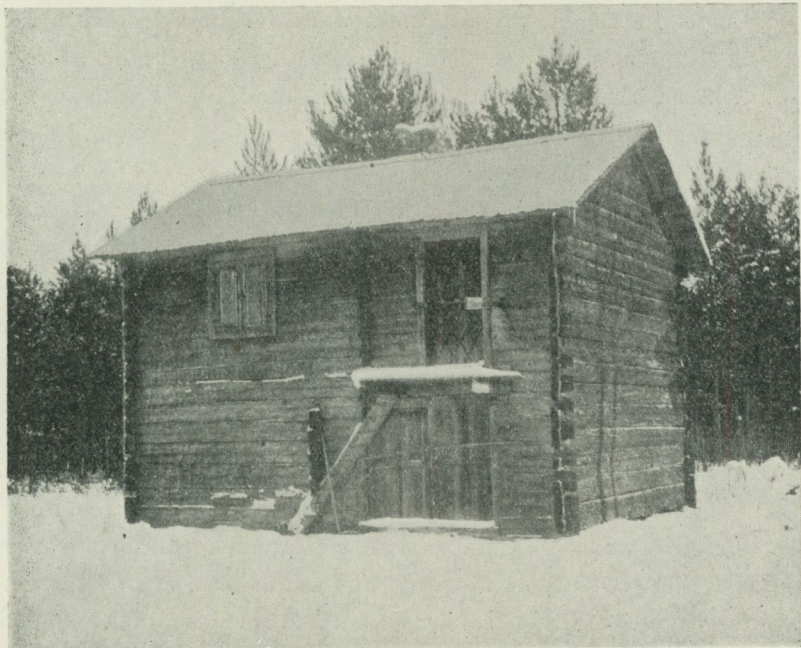


Fig. 15. Bjuråkers sista kyrkstuga. Förf. fot. 1914.

våningen på den ena sidan av byggnaden, på den andra ledde en trappa upp till det övre rummet, där bland annat en kista stod, i vilken kyrksakerna jämte spegel och mässingskam lågo förvarade. Karlarna, vilka mycket begagnade »storm», hade mössa under resan. Många kommo redan på lördagskvällen till kyrkbyn för att bevista söndagsgudstjänsten och lågo då i kyrkstugan över natten. Numera finns blott en enda sådan i behåll; vid skiftet revos många, och så småningom ha sedermera även de andra gått all världens väg. De,

som bodde i de närgränsande byarna såsom Lia och Avholm, hade kyrkstallar, vilka lågo i rad invid sockenstugan på ömse sidor om landsvägen.

Så snart gudstjänsten var slut, fingo alla brått att komma ut ur kyrkan och begiva sig på hemvägen; det var en allmän tävlan om vem som skulle hinna hem först, ty den skulle först av alla få sin skörd inbärgad. Detta bruk sitter i än, och »köra julkuten» är ett vanligt uttryck för att köra fort. De, som hade varit på bönvarvet, hade ju ingen väg att köra, utan de gingo fram och åter, men alla begåvo sig dock ej direkt hem till sitt, ibland blev det bjudning utav, mest för de äldre, och då kunde det väl hända, att en eller annan efter den trakteringen nästan »kunde gå på knäna», innan han äntligen kom hem.

Vid hemkomsten från kyrkan fordrades en stadig frukost, och en stående rätt brukade då vara »flottmölja». Fläskflott och mjölk kokades upp och slogs över gott finsiktat tunnbröd. Och något som man under julen mycket höll på var blodmat, stekt blodpalt, som spädades på med god mjölk eller grädde och sedan åts med lingon.

När man så stillat sin hunger och ätit sig mätt och belåten, och kreaturen blivit skötta, blev det en stunds välbehövlig vila, varvid hela familjen lade sig att sova, så framt ej några höllo sig vakna för att kunna göra puts åt de andra; flickorna brukade allt då passa på att ge de pojkar betalt för gammal ost, vilka julaftonen gått och slagit brännvin i barnens dricka på lissbordet. Men då må tro det blev fart i dessa, och så vart det liv utav i stället för vila.

För övrigt höll man sig, åtminstone i alla hus, där det gick ordentligt till, hela juldagen i stillhet, då lästes Luthers predikningar, och det icke endast en utan flera stycken. Liksom på julkvällen höll man sig då inne och gick icke på besök, om man inte var särskilt bjuden. Det var bara någon »vettvilling», som gick i gårdarna på juldagen, och den som så gjorde fick heta »jullapp». I varje by fanns nämligen oftast en lapp eller till och med en hel lappfamilj, som gick eller for omkring och tiggde, och lapparna vågade

man inte neka något, då det troddes, att de kunde trollo. En lapp skulle aldrig nekas något, och han skulle aldrig gå tomhänt bort. Det var en allmän tro, att det varit lapparna som trollat bort vargarna från trakten, och därför voro de så omhuldade. Att de verkligen kunde trollo, det hade de bevisat många gånger, men hade man ej förtroende för dem, då miste de sin makt över en. Lapparna togo det även som en given sak, att de vid jul skulle ha litet av varje; det var nästan som om de hörde till löntagarna, vilka om julen gingo omkring och buro upp sina löner. De bådo heller aldrig, utan togo det som en rättighet. En lappkvinna, som sålunda alltid gick omkring om jularna i samma by, brukade, när hon kom till en gård, säga som så: »nu är jag här som vanligt», och så började hon att räkna upp vad hon ville ha, »och så skulle jag ha jultoppen¹ och julbullen», och så till sist, när hon räknat upp allt, »och så julsupen». Den nekades henne heller aldrig, men ibland vart hon av alla supar så »på tage» eller förplägad, att hon knappast kunde gå.

Oaktat att det i regel hölls strängt på juldagens helgd, kunde det likvisst på sina håll hända, att man samlades och liksom bjöd varandra något till bästa, såsom ibland efter bönvarvet, och att ungdomen träffades på kvällen och hade lekar. Men även då hölls julhelg på sitt sätt. Man dansade inte utan hade lekstuga och sjöng därtill. Ett så världsligt instrument som fiol fick inte heller då användas, det var inte rätt då, tyckte man.

Juldagstrakteringen var som under hela helgen rundlig. Till middagen hade man kött och fläsk och råskalad potatis och framför allt kål. »Julgrytan skulle alltid koka kål juldagen», och flottet, som då flöt upp vid kokningen, fick inte ätas upp utan skulle sparas, ty det var ett utmärkt botemedel att ta till, om sedermera en ko fick ont i juvret eller hade svårt för att mjölka. Ja, det kunde vara bra för mycket annat också.

Alla besökande trakterades. Ingen fick »gå ut med julen», alla, som kommo in i stugan, skulle smaka något, om inte annat så »åtminstone en gång dricka». När en främmande kom in, så hälsade

¹ d. v. s. lintopp, ospunnet lin, lintott heter det, när linet är spunnet.

de innevarande först »goddag», vartill den främmande svarade »gussine» (= Gud signe), men kom sedan någon mera av familjen in, så sade denna inte »goddag» utan »väschkummin» (= välkommen), vilken hälsning gästen då besvarade med »gussine». Det var först långt fram i tiden, som de började att hälsa på varann med handslag och ett »tack för sist». Under helgen kommo ofta gamla, för detta tjänare på besök, och de mottogos då som vänner till familjen.

Annandagen vidtog de muntra nöjenas tid, och då släpptes glädjen riktigt lös. Sämjan var emellertid god, och om än brännvinet här och var väl mycket anlitades, så förekom intet värre slagsmål påstås det än t. ex. örflar med snusdosan, eller ock var det till att bruka knytnävarna eller klösas litet, men att begagna sig av skjutvapen eller kniv det förekom inte. »Det är fasligt vad ungdomen går an nu», säga de gamla, »förr i tiden hade vi bara knytnävarna och snusdosan». I julhalmen, i vilken särskilt barnen hade synnerligen roligt, företogos många glada lekar. Men eldfarligt var det likvisst med den halmen, mången gång sprakade det i den från den stora öppna spisen, och ofta var det mer än tur att inga större olyckor hände. Med halmen roade man sig emellertid på allehanda vis, utav den grövre skars pipor, som man kunde spela riktigt vackert på, och vassen klöv man och tog ut de små fina nerverna och snodde ihop. Många figurer gjordes också, somliga gubbar voro så skickliga, att de kunde göra bockar av halm med riktiga huvuden och ben. Och så gjordes halmdockor som man lekte med, man lade sig på rygg, tog halmdockan med tåspetsarna och kastade den framöver, eller också så kastade man dockan emellan sig.

En rolig lek var den att »skjuta skomakaren» eller »skjuta ögonen ur skomakaren». Man tog en »halmtjest» och vred ihop den, så att det blev en ögla, och denna snoddes om upptill, så att det blev som ett huvud. Det skulle vara två till den leken, och dessa ställde sig då framåtböjda med ryggarna mot och på något avstånd från varann. Så stucko de en lång käpp mellan benen och höllo med bägge händerna fast i var sin ända av käppen. Därpå ställdes »skomakaren» framför den ene av de lekande, som skulle hålla käppen rakt framför halmfiguren, under det att den

andre stötte till med käppen och försökte att slå omkull skomakaren, vilket medspelaren skulle söka avvärja genom att, så fort den andre stötte till, söka vika undan med käppen. Lyckades den som stötte att träffa skomakaren och få ikull honom, så fick den andre ge pant.

Det var för övrigt många andra gamla lekar man roade sig

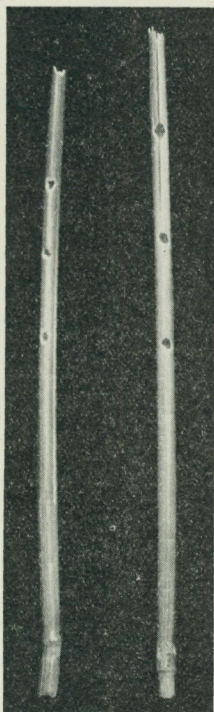


Fig. 16. Spelpipor av julhalm.
Nord. M. 122 434. L. 0,03 o. 0,024 m.
Förfärdigade av avlidne hemmansägaren
Olof Fröjd i Stråsjö.

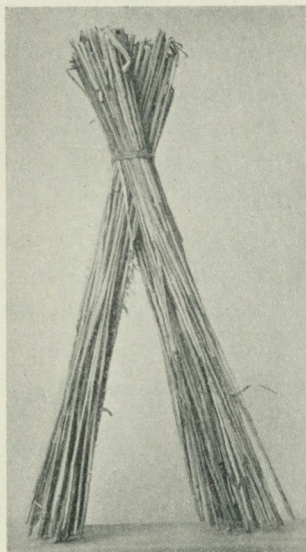


Fig. 17. »Skomakare» av julvass.
Nord. M. 122 408. H. 0,588 m.
Förfärdigad av f. hemmansägaren
Anders Hedberg i Avholm.

med under julen, såsom »Låna eld», »Väga salt», »Spänna kråka», »Smida spik», »Pipla höna» o. s. v. »Flytta spisen» hette en lek. En person skulle gå ut, och under tiden skulle en av de innevarande åta sig att flytta spisen. Var detta ej gjort, då den andre kom in igen, så skulle denne ha rättighet att ta eldtången och slå honom med. När det ropades: »Nu är spisen flyttad», fick han komma in,

varvid naturligtvis spisen fortfarande stod på sin plats. Men när då den, som varit ute, tog tången för att slå till, var denna värmd, så att han brände sig.

Man hade även en mängd danslekar, beledsagade av fiollåtar och sång.

»Hejdundrande Lischen,
så koka du fischen,
så kom där en in
som hade ränder i rocken och knappar i hatten
och nosa uppå en gång eller två».

så ungefär lydde några ord till en låt, orden voro än flera, men gumman som berättade »häkta inte minnas ola, si det ä' snart te tappa tocke där, när de' ä' över 50 år».

Visan sjöngs under det man dansade i ring, och under tiden stod en inuti ringen och hade förbundet för ögonen. När sången tystnat, skulle den in i ringen stående hejda dansen och så gå och nosa och lukta sig till vem som hade stannat framför honom. Alla skulle vara tysta, och så skulle han säga namnet på den han luktade på. Lyckades det ej, fick han stå i ringen en gång till.

Orden till en annan fiollåt lydde så:

»Mitt uppå golvet ständar en fager ros,
Hon söker sig en gosse att sova hos, att sova hos.
Ja, denne gossen, ja, denne gossen
Han tar (?) sin kos, han tar (?) sin kos».

Men när de som bäst höllo på med sina lekar, så hördes sång utanför, och det blev skrik och skratt, när julbocken kom med sitt följe, och barnen sprungo skrämde undan. Den, som uppträdde som julbock, var klädd i en avigvänd svart päls och utstyrd med horn i huvudet, eller också hade han tagit en »rockkretje» (spinnrocksarm) till huvud, och så gick han på händerna och fötterna, så det var »pin lögn»¹ att se honom. Han högg som en bock och tiggde för-täring; ofta kom han i stort sällskap, och alla skulle de ha för-

¹ Uttryck för att något är riktigt galet eller omöjligt.

pläging. En i sällskapet var utklädd till lapp, den, som hade bästa förmågan att språka, skulle nämligen vara lapp och tigga, han skulle ha både brännvin och mat, en flaska hade han till att samla in brännvin i och en korg eller säck för maten, som det »bakefter» gjordes kalas på vid »juldrickningen» tjugondagen, då allt skulle gå åt som de hade tiggat ihop. Mest var det i byarna åt de stora bruken till som julbocken brukade uppträda. Han säges även ha visat sig redan på juldagskvällen tillsammans med stjärngossar, som gingo omkring och sjöngo den vanliga sången:

»Goder afton, goder afton»,

och det, som då tiggades ihop, skulle festas upp andra och tredjedag jul.

Nyårsaftonen firades naturligtvis också särskilt festligt med gudstjänst och mat som på julaftonen och så dans. Man brukade även då söka utforska framtiden, särskilt genom att »knacka på sten», vilket dock även kunde ske vid andra tider såsom en torsdagskväll, men helst en skärtorsdagskväll. Man skulle då ha en nyckel, vilken suttit i en dörr under en, somliga säga tre julnätter. Vanligen togs nyckeln till farstudörren, och så gick man på kvällen eller natten med den till en jordfast sten, som man skulle gå omkring motsols, tills man kom »tillhopa», där man hade börjat; därmed var det mycket noga. Då skulle man knacka med nyckeln på stenen, och det skulle man göra tre gånger. När man så hade gått runt och knackat tre gånger, skulle man stiga upp på stenen och lyssna. Men man måste vara alldeles tyst hela tiden. Man fick inte yttra ett ord, icke ens när man gick tillbaka. När man så stod och lyssnade, skulle man få höra, vilken man skulle få till karl eller till kvinnfolk. Hörde en flicka ljudet av en sax, skulle hon få en skräddare — en hammare, en smed — en hyvel, en snickare o. s. v. En flicka hörde en gång en slaga, och det betydde, att hon skulle få en torpareson.

»I rätta fallet» skulle de, som hade det ordningsfullt, ha julkalmen till nyåret och då sopa ut eller bränna upp den. Julkorset följde då vanligen med, om det ej gömdes till nästa jul; var det av råghalm, då var det så fint och prydligt, så länge axen sutto på.

I de gårdar, där halmen låg kvar till över nyår, bars ny in nyårs-aftonen eller också ökte man på den gamla, det bästa ruskades då ut och lades på igen tillika med litet ny halm, det övriga sopades bort. Den låg så kvar till trettondagen, men även då kunde den ökas på och så ej tagas bort förrän tjugondagen, ja, ibland ej förrän Påsmäss den 25 januari. Det berodde ju på hur länge den räckte; när den legat länge, blev den så söndertrampad, så den blev som snus; ville den räcka till tjugondagen var det bra, annars togs den ut tidigare.

Dagarna mellan nyår och trettondagen kallades »helgändan», och då kommo vanligen löntagarna och togo upp den lön de skulle ha in natura, och som var av ömse slag. De kunde väl komma efter också, det var som det passade och som föret var. Prästen skulle av bönderna ha ett får och så korn, råg, ljus och lin, allt efter förmögenhetsvillkoren, han fick 4 kappar per rök.¹ Klockaren skulle inte ha mer än en kappe och en lintott, något ljus fick han ej.

Trettondagsafton var även den mera högtidlig än de andra dagarna. Den dagen brukade särskilt djäknar eller skolgossar från Hudiksvall fara omkring från by till by och från gård till gård och sjunga julepistlar och psalmer i förstugorna, de sjöngo så obegripligt vackert, innan de gingo in. De hade förut sjungit i kyrkan vid julottan. Vanligen var det präst- eller klockaresöner, vilka skulle studera och behövde hjälp med ekonomien, som på så sätt foro omkring för att taga upp understöd. De kunde därvid till mans få en bulle, ett fårlår, en lintopp och ett ljus förutom pengar och annat. Men ansträngande nog kunde det vara att stå så där och sjunga i vinterkylan, och ofta fingo därför de utsjungna och förkylda djäknarna råa ägg att klara struparna med.

På trettondagen kommo »stjärngubbarna» igen, och då hade de en stjärna som förfärdigats av ett såll, och som snoddes runt och lyste så grannt, och då sjöngo de:

»Det är väl inte dager än,
fastän det synes så,
det är den ljusa stjärna, som före dagen går».

¹ Rök = ma (r k ur skorstenen på en manbyggnad).

Julbocken var också då med.

Men även julens fröjder ha ett slut, och tjugondedagen brukade man »äta» eller »dricka ut julen». Då togs julbordet bort, och då åts julkorset, vilket legat på julhögen, upp som efterrätt på kvällen. Det plockades sönder helt smått och blöttes upp i kallskål, som lagats till utav juldricka och sirap och litet grädde.

En bit utav julkorset brukade dock sparas till vårsådden, för den skulle »vårhästen» ha på våren första gången det plöjdes i jorden. Eller också så tog man och grävde ned smorbullkakan, som julkorset legat på, i sädeskistan, där den höll sig ända till våren, och då togs den fram och gavs åt hästarna att äta, när man skulle till att börja och köra i åkern. Hästarna skulle då ej gå sig trötta, sades det.

Julbrödet hade för övrigt en förunderlig kraft. Det kunde bland annat bota hästar, som hade blivit »modstulna». Än i dag berättas mycket härom. Så hade en gång en bjuråkersbonde — det var i januari månad — varit ute och kört timmer. På återvägen fick han sällskap med en annan bonde, och de stötte därvid tillsammans med en hop delboar. Som vägen var trång, råkade sista hästarna att fastna i bjuråkersbondens lass, och det blev liksom en träta utav. Hans häst började då att ragla och höll på att falla omkull. »Där maktstal dom hästen för dig», sade då hans kamrat, »men har du av julbullan i matsäcken, så blir det bra för dig». Ja visst hade gubben julbröd med i sin matsäck, och det gav han hästen att äta utav, och den blev bra på två timmar, så att han hann köra lasset dit det skulle. — Än i dag händer det att kreatur modstjålas, vilket kan ske genom blotta yttrandet av några ord.

Efter tjugondagen vart det uppehåll med dansen och det festliga levernet, det var slut på storhelgen, och var och en tog då på allvar igen med sina sysslor; då foro karlarna på skogsarbete, och då blevo även rockstugorna, som hade börjat under julhelgen, regelbundnare, och kvinnorna gingo »bort» eller »till» varann med rocken», »gingo julvarv» över hela byn och sutto och spunno i gårdarna. De började i den ena ändan av byn och fortsatte till den andra. Det skulle spinnas och vävas ett duktigt förråd

av buldan till Pålsmässmarknaden den 25 januari, som var mycket besökt och som varade i ett par dagar, och dit köpmän ifrån Hudiksvall kommo för att köpa upp lin och väv. Den bonde, som var litet ivrig av sig, kunde ha ända bortåt tusen alnar buldan. Men om det då varit mycket bråttom och arbetsamt en tid, så brukade tjänstfolket vid marknaden ihåggkommas med gåvor, och »hederliga saker» var det då de fingo i belöning, ofta kopparsaker som det sattes stort värde på. Det var särskilt i linspånad som bjuråkersflickorna voro



Fig. 18. På väg till rockstugan. Fot. 1916 C. Larsson.

så skickliga, gällde det däremot ullspånad och stickning, så brukade ofta jämtskor anlitas.

Vid tiotiden på morgonen begåvo sig vanligen flickorna med rocken under armen till rockstugan, de hade då först ätit något, genast de kommit upp, och sedan fått ett ordentligt mål, innan de gingo, ty vid rockstugorna stannade ej flickorna över till något mål, det gjorde blott de som voro långväga ifrån eller särskilt bjudna. Traktering blevo de dock ej utan, fastän denna ej dukades fram på

bordet, utan de fingo ett stort »matpass» eller »bullgås» var, såväl utav julbrödet och osten som julsulet. Smorbullan skars itu i fyra delar eller fjärdingar, en per man, och det de ej åto upp, fingo de ta med sig hem. När kaffet sedan på 1860-talet kom i bruk, brukade de vid tvåtiden få »lissmiddag» med kaffe och limpsmörgås, och sedan var det snart tid att gå hem för att stöka med kreaturen.

Spinnrockarna snurrade flitigt, och det arbetades med iver, ty de hade »visst», att de skulle spinna tre rullar på fyra timmar, och

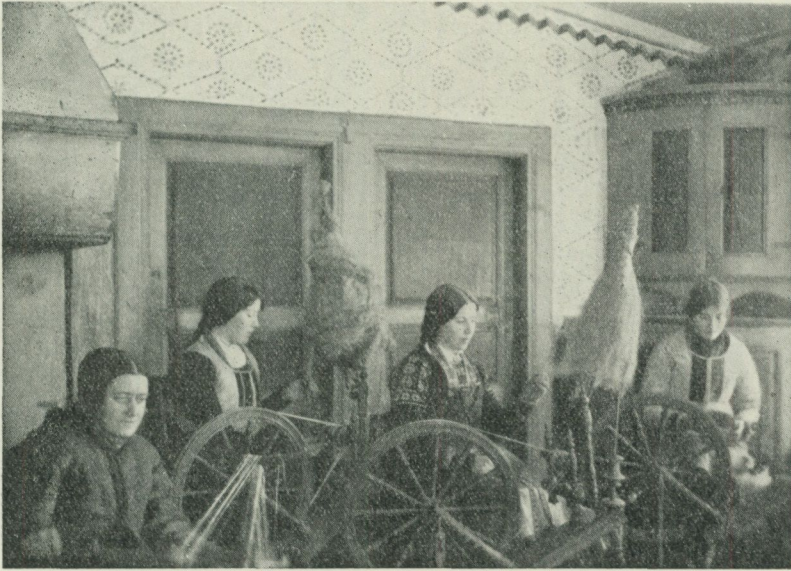


Fig. 19. Rockstuga. Fot. 1916 C. Larsson.

voro de riktigt styva, kunde de ha fyra rullar att härva också. Men arbetet hindrade dock ej muntert skämt och glam att råda, flickorna endera sjöngo, så att det genljöd i stugan, eller ock företogo de en del lekar, allt under det rockarna snurrade, och de kämpades om att få sina rullar fulla. Lekarna gingo oftast ut på kärlek och frieri. Till exempel leken »sätta på rockarna», som gick så till, att en utav stintorna, som vi kunna nämna Anna, vände sig till en annan med ordet: »kruskam». — »Ger du mig han?» frågade då den tilltalade. Anna: »tre unga raska gossar». — »Vilka?» —

»En med mössa, en med väst och en med rock», sade Anna, och tänkte därvid på tre pojkar, som hon betecknade med föremålen, och så frågade hon: »vad gör du med dem»? Den andra stintan svarade då: »en använder jag till vedhuggare, en till kusk och den tredje gifter jag mig med». När hon sålunda valt, fick hon veta, vilken gosse det valda föremålet betecknade, och om det då råkade till att vara »den rätte», en gosse, som hon tyckte om, väckte det naturligtvis stor munterhet. Hon fortsatte sedan i sin tur och vände sig till en annan stinta, som hon lät välja på t. ex. »en med skor, en med jacka» o. s. v., vanligen var det klädesplagg man gav, ehuru det även kunde sägas »en som hör» eller något dylikt.

Gummorna hade sitt varv för sig och likaså stor- och småflickorna. Småflickorna fingo vanligen »mola to» eller spinna blångarnet.

Man var så inne i vardagslivets enahanda igen med dess många bestyr och strävsamma arbete. Visserligen hade man ju även sedan andra helger och enstaka helgdagar, men till dem beredde man sig ej på samma festliga vis som till julen, och ej heller förde dessa samma mått av glädje och vila med sig som julens högtid. Men stärkt av vilan och den rikliga välfägnaden och med sinnet upplivat av julens muntra och glada samvaro tog man på nytt itu med arbetet, till dess det så åter vart jul igen.